

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ”

АЛЕКСАНДЪР АНИМИРОВ ЗЛАТАНОВ

**КАЗАК АЛЯТ НА МИХАИЛ ЧАЙКОВСКИ –
МЕЖДУ ЕВРОПА И ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване
на образователна и научна степен „доктор”
Професионално направление 2.2. История и археология

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

ПРОФ. Д-Р ПЛАМЕН ДИМИТРОВ МИТЕВ

**София
2020**

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на заседание на катедра „История на България“ към Исторически факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, проведено на 28.01.2020 г. от 14:00 ч.

Дисертацията се състои от увод, изложение в рамките на три глави с девет фигури, заключение, осем приложения (изображения, таблици, карти и графики) и библиография. Общият обем на дисертационния труд възлиза на 340 страници.

Материалите по защитата на дисертационния труд са на разположение в кабинет 28, катедра „История на България“ към Исторически факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

Публичната защита ще се състои на 2020 г. от часа, в Нова конферентна зала на СУ „Св. Климент Охридски“ на открито заседание пред научно жури в състав:

проф. д-р Пламен Митев

доц. д-р Тодор Попнеделев

проф. д-р Петко Петков

проф. дин Илия Тодев

доц. д-р Антоанета Кирилова

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност, цел, задачи, понятиен апарат, хронологични и териториални рамки.

Деветнадесетото столетие остава за европейската историография, в това число и балканската, епохата, изпълнена с най-много бурни събития и обрати. Епоха на индустриална революция, на романтизъм, либерализъм, национализъм, колониализъм и пр. Иля Еренбург (1891 – 1967) и Ерик Хобсбом (1917 – 2012) ще го нарекат „дългият 19-ти век“¹ по почин на Броделовия термин „longue durée“, а Йежи Борейша (1935 – 2019) и др. историци ще го назоват „красивият век“². Поради това и интересът към изследването и осветляването на неизвестните епизоди от тази сложна епоха вече десетилетия наред продължава да не стихва както в родната, така и в европейската историография от страна на професионалните и непрофесионалните историци.

Именно през бурния и наситен със събития XIX век, когато Българското възрождане достига своята зрялост, се осъществяват промени във всички слоеве на обществото в Османската империя и разбира се в цяла Европа. Това е времето, когато в Османската империя започват съществени и дълбоки обществени и политически реформи, подтиквани от Запад. Време, в което Изтокът се превръща в средоточие на геополитически сблъсък, а империята на падишаха губи своя суверенитет и на практика става суровинен придатък на европейските империи. Подвластното християнско население започва да се осъзнава все повече и да узрява за своето самостоятелно съществуване. Насред тази международна обстановка се появява полският ренегат, романтик и помешчик Михаил

¹ **Hobsbawm, E.** The Age of Revolution 1789 – 1848. New York, 1969; **Hobsbawm, E.** The Age of Capital 1848 – 1875. London, 1975; **Hobsbawm, E.** The Age of Empire 1875 – 1914. New York, 1987.

² **Borejsza, J.** Piękny wiek XIX. Warszawa, 1984.

Чайковски първоначално като политически агент в Османската империя, а след това като конвертита Садък паша със своите християнски казашки отряди, известни като казак алай. Казак алайт на Садък паша се явява първото официално военно подразделение в рамките на Османската империя до онзи момент, което е съставено почти изключително от християни. Официалният християнски характер на тези османски военни подразделения ги прави наистина необикновени, тъй като дотогава, с изключение на някои групи население с особен статут в Османската империя или при възникнали форсмажорни обстоятелства, на християните е забранено да носят оръжие и да са част от османската армия. Този славянски характер на казашките отряди се изгражда от два основни компонента – полския и българския.

Настоящият дисертационен труд е посветен на политическата и военната дейност на Михаил Чайковски – Садък паша и неговите християнски казашки полкове във втората половина на XIX в. в Османската империя, разгледани и в международен контекст. Докато за политическата дейност на Чайковски като главен агент на Отел Ламбер (1841 – 1850) на Изток има редица изследвания, които засягат този период, то за неговите дела и влияние на Изток след 1850 г. в българската и световната историография въпросът не е разглеждан и анализиран в самостоятелно изследване. Няколко частични изключения покриват много повърхностно тази празнина, но недостатъчно и без да се разглежда международният контекст, който има важно значение. Актуалността на темата се обуславя не само от наличната „празнина“, но и от факта, че със своята дейност в Европейския Югоизток Чайковски оставя видима следа в многослойния исторически наратив – както за подвластното християнско население, така и за структурите на многонационалното османското общество и власт. Не без значение е и обстоятелството, че темата на настоящето изследване е позната предимно на тесните специалисти и професионални историци. За широката общественост дейността на Садък паша е непозната, в най-

добрия случай се знае повърхностно, като има и случаи на преиначаване, фалшификации и митологеми.

Основната цел на изследването е установяването и разкриването, възможно най-задълбочено, на факторите, ролята и дейността на полския агент и конвертит Михаил Чайковски – Садък паша в Европейската част на Османската империя след 1850 г. В това число най-вече на неговите християнски казашки полкове – тяхното влияние и значение в локален, регионален и международен контекст.

Сред поставените задачи на изследването са изясняването на биографични празноти и неизвестни епизоди, които имат ключово значение във формирането на личността и политическите възгледи на Чайковски до 1840 г., когато той излиза на международната политическа сцена. Фокусът на дисертацията е поставен, когато полският дворянин приема исляма и се преименува на Мехмед Садък ефенди. Основната задача на труда е именно проследяването на създаването, развитието и влиянието на казак алая из европейската част на Османската империя и дори в Близкия Изток в периода на неговото съществуване от 1853 до 1877 г. наред с геополитическите борби на Босфора; установяване на количествените и етноконфесионални параметри на казак алая през годините, приблизителния брой на българите, служили в него, движенията и дислокациите на полка през този период, както и поименно идентифициране на възможно най-голям брой българи, преминали на османска военна служба; картографиране на градовете и районите, от които са набирани доброволци; изобразяване на автентични визуални и графични материали, свързани с живота и дейността на християнската войска. Не на последно място е и проследяването на съдбата и политическата ситуация на намерилия убежище обратно в Руската империя Чайковски след 1872 г. и съдбата на казак алая след неговата оставка. Сред поставените задачи също е и издирването и въвеждането в научно

обръщение на нови и непознати изворови материали от българските и чуждите архивохранилища.

Контурите на дисертационния труд обхващат изцяло и почти плътно цялото деветнадесето столетие – от раждането на Чайковски през 1804 до неговата смърт през 1886 г. Географските граници на проучването очертават следния ареал – от Източна Европа (Руската империя и бившите полски земи), през Западна Европа (Франция – Париж и Великобритания – Лондон) и завършват в Югоизточна Европа (Румелия) с крайна точка в Близкия Изток (Бейрут и Дамаск).

Използваните понятия, носещи политико-икономическа и идейна конотация като *либерален*, *либерално-монархически*, *монархически*, *консервативен*, *консервативно-монархически*, *републикански*, *десен*, *крайно ляв*, *политически емиграционни лагери* и пр. са използвани в наратива единствено и само в контекста и значението им от XIX в. Те не бива да се възприемат и приравняват към същите понятия с днешен аршин. Например, либерализмът от XIX в. няма почти нищо общо с днешния либерализъм (неолиберализъм) и т.н. В този смисъл и понятието *консервативно-либерален*, описващо елементи и от двете доктрини, не трябва да се възприема като оксиморон. Все пак това понятие се използва още края на XVIII в. и е особено актуално през XIX в. Термините *полска политическа емиграция* или *Велика емиграция* обозначават витална, образована и влиятелна прослойка от ок. 6000 души, разделена на няколко политико-идейни лагера, които пребивават основно във Франция след 1831 г. Понятието *Отел Ламбер* указва политиката и дейността на консервативно-монархическия полски емигрантски лагер, групиран около княз Адам Чарториски, а впоследствие и около сина му Владислав, в периода 1831 – 1870 г. *Отел Ламбер* е само един от полските емигрантски лагери и той не трябва да се използва или възприема като събирателен термин за цялата полска политическа емиграция след 1831 г., нито да се нарича например „полско правителство в изгнание“.

Използването на словосъчетанието *геополитически сблъсък, геополитически размествания* и пр. означава икономическо, военно и социално противопоставяне на Изток на четирите големи европейски империи – Британска, Френска, Руска и Австрийска. Названията *Добруджа, Тракия, Румелия, Епир, Тесалия, Македония, Волиния, Подолие* и др. обозначават географски области, а не етнонационални такива. Термините от полската, руската и османската военнополитическа и административна йерархия и титулатура са най-често транслитерирани и обяснени в бележка под линия. Ойконимите в текста са дадени най-често в двата варианта, съвременен и стар, но има и такива, чиито стари названия не са идентифицирани със съвременните и е оставен само първият вариант.

2. Историография и използвани извори.

Съществуват две публикувани биографии за М. Чайковски, публикувани през точно 70 години. Първият биограф на полския ренегат е неговият сънародник – непрофесионалният историк, публицист и участник в Януарското Полско въстание – Францишек Равита-Гавронски (1846 – 1930). През 1901 г. Гавронски публикува първата биография на Чайка, която се простира на 102 страници. Трябва да се отбележи, че Францишек публикува и кратка биографична статия за живота и дейността на Чайковски веднага след неговата смърт в два поредни броя на варшавския вестник „Седмичен преглед“ през 1886 г. Второто и засега най-пълно и изчерпателно животоописание на Чайковски е дело отново на непрофесионален историк – полската филоложка, писателка и есеистка Ядвига Худжиковска (1915 – 1995), която обнародва своя труд през 1971 г. Въпреки този факт, биографичното изследване на Худжиковска има повече популярен, отколкото научен характер. Това, заедно с обстоятелството, че в книгата няма нито една бележка под линия, води до неприемането или омаловажаването на тази биография от професионалните историци и

хуманитаристи. По стечение на обстоятелствата научният редактор на книгата на Я. Худжиковска, проф. д-р Йежи Борейша (1935 – 2019), няколко пъти е разяснявал подробно пред мен, че въпреки научно-справочният недостатък, това биографично изследване е изключително пунктуално и точно. В моята 5-годишна работа по темата, можах да се убедя в правотата на това заключение.

Трябва да се отбележат основополагащите изследвания за живота и дейността на Михаил Чайковски – Садък паша и неговия казак алай на Ванда Смоховска–Петрова (1919 – 2011) и на военния историк полк. Иван Кр. Стойчев (1886 – 1956). Засега те са и единствени на български език. Всички писани през целия ХХ в., това са първите по-задълбочени творби за Мехмед Садък паша.

Най-многобройни са изследванията, които частично разглеждат Чайка Чайковски като едно от главните действащи политически лица и засягат активността и съществуването на полския емигрантски лагер Отел Ламбер и т.нар. „Източна агенция” в Цариград, оглавявана от Чайковски в периода от 1841 до 1850 г. Темата за емигрантската централа Отел Ламбер и до ден днешен привлича изследователските интереси не само на полските специалисти, но и на историци от цял свят. Тук трябва да се открият солидните монографични изследвания, базирани на богат изворов материал, на Любомир Гадон, Марцели Ханделсман, Адам Левак, Йежи Скворнек, Ханс Хан, Робърт Бери, Барбара Конарска, Йежи Здрада, Славомир Калембка, Симеон Дамянов, Николай Генчев, Йежи Лонтка, Антони Цетнарович, Пиотър Журек, Хуберт Худжио и др.

Най-малобройни, повърхностни и обобщаващи от своя страна са публикациите, свързани в някаква степен, в повечето случаи само епизодично, с живота и дейността на Мехмед Садък паша след 1850 г., когато полският ренегат приема исляма. Избухването на Кримската война през 1853 г. пък „отваря” пътя за военнополитическа кариера в редиците на османската армия за Мехмед Садък. Макар и малка на брой, тази

историографска група очертава изследователи от различни държави и излиза извън рамките на ХХ в., уверено стъпвайки в 21-то столетие. Измежду тях се открояват Зигмунт Милковски, Василий Келсиев, Мария Павлицова, Людвик Видершал, Ейбрахам Дюкър, Мария Чапска, Йежи Борейша, Павел Виержбицки, Джандам Бадем, Владимир Полторак, Муса Гюмюш. Редица родни изследователи през цялото двадесето столетие също засягат съвсем епизодично дейността на Садък паша и казак алая в свои публикации. Някои от тях са Боян Пенев, Никола Милев, Михаил Арnaudов, Иван Шишманов, Атанас Христов, Георги Димитров, Анани Явашов, Стоян Чилингиrow, Димитър Страшимиров, Иван Попов, Симеон Табаков, Филип Симидов, Игор Дамянов, Зина Маркова, Крумка Шарова и др.

Една от основните поставени задачи в дисертационния труд беше именно издирването и използването на нови непознати архивни извори от чуждите и родните архивохранилища. Осъществиха се научни специализации в архиви в Полша, Русия, Великобритания и България, като се използваха и някои документи от турските и украинските архиви. Новоиздирената изворова база, на която се опира дисертацията, може да се раздели по национален признак на няколко групи.

В Полша: **1)** Библиотека с архив Княз Чарториски в Краков (Biblioteka Książąt Czartoryskich) – Един от най-важните и богати полски архиви, които съхраняват основната част от политическите документи за дейността на емигрантския лагер Отел Ламбер. Използвани са множество фондове с политическа, военна и лична кореспонденция за и от Чайковски и Отел Ламбер в периода 1841 – 1869 г. **2)** Архив към Ягелонската библиотека в Краков (Biblioteka Jagiellońska) – Богатите ръкописни и графични колекции съдържат лична и политическа кореспонденция от Чайковски, спомени за него, както и доста графични и снимкови материали за полския агент и дейността му. **3)** Научна библиотека с архив на Полската академия на науките и знанието в Краков (Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk) – Основана в средата на ХІХ в., там се

пазят част от личните архиви и документи на Чайковски (дипломи, паспорт, военни спомени и др.). **4)** Краковски национален музей (Muzeum Narodowe w Krakowie) – Беше заснета наскоро дарената и неинвентаризирана оригинална османска униформа от казак алая на полковник Гошчимински – Туфан бей, както и негови медали и артефакти. **5)** Варшавска национална библиотека с архив (Biblioteka Narodowa w Warszawie) – Тук също беше използвана лична архивна кореспонденция, както и някои графични и периодични издания. **5)** Национален литературен музей с архив „Адам Мицкевич” във Варшава (Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza) – Ползваха се няколко оригинални документи и богатата снимкова колекция на музея. **6)** Национален военен музей във Варшава (Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie) – Засне се автентична униформа от втори драгунски полк, както и уволнителен билет. **6)** Национален институт с библиотека Осолинеум във Вроцлав (Zakład Narodowy im. Ossolińskich) – Използваха се военни спомени на Садък паша.

В Руската федерация: **1)** Архив на външната политика на Руската империя в Москва (Архив внешней политики Российской империи) – В богатия архив се прегледаха дипломатически и политически преписки, консулски доклади от руските дипломати в Битоля, Пловдив, Одрин и Цариград от фондове 151, 161/1, 180. **2)** Държавен архив на Руската федерация в Москва (Государственный архив Российской Федерации) – Тук, във фонд 109, се пазят обширните секретни дела на Трето отделение на Личната канцелария на Негово императорско величество за активността на Михаил Чайковски на Изток в периода 1840 – 1886 г., както и политическа кореспонденция между поляка и руските дипломати и власти след 1870 г., когато излиза в оставка от османската армия и отправя прошение до руския император. **3)** Руският държавен военноисторически архив в Москва (Российский государственный военно-исторический архив) – Откриха се военни доклади от руския военен агент в Истанбул и данни за

Адам Чайковски като руски офицер. **4)** Ръкописен отдел към Руската държавна библиотека в Москва (Отдел рукописей, Российская государственная библиотека) – Издири се малка по обем лична и политическа кореспонденция на Чайка след 1872 г., когато се завръща в Руската империя.

Във Великобритания: **1)** Британски национален архив в Лондон (The National Archive, Foreign Office) – Работата се осъществи изцяло във фондовете на Форин Офис. Работи се с дипломатическа и политическа кореспонденция и консулски доклади от британската дипломатическа мрежа в Битоля, Скопие, Лариса, Солун, Волос, Одрин и Цариград за периода 1858 – 1870 г. **2)** Ръкописен отдел на Британската библиотека (British Library) – Откриха се политически писма от Чайковски до Али паша и др. политически фигури.

В България: **1)** Държавна агенция „Архиви“ – Посетиха се редица местни и областни подразделения в системата на българските държавни архиви. Централен държавен архив, Държавен архив – Варна, Държавен архив – Шумен, Държавен архив – Сливен, Държавен архив – Стара Загора, Държавен архив – Пловдив. Макар и малко на брой, бяха открити ценни данни. **2)** Български исторически архив към Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Работи се във фондове 22 и 95, в които се откриха някои сведения по темата. **3)** Историческите музеи в Сливен, Шумен и Стара Загора, където бяха открити откъслечни сведения.

Добре е да се отбележи, че освен изброените използвани чужди архиви, най-голям потенциал и възможност за едно бъдещо пълноценно обогатяване на дисертацията биха били османските архиви в Истанбул и френските архиви в Париж.

Друг важен използван извор, отразяващ епохата, е периодичният печат. Голяма част от теченията на най-известните и влиятелни български и полски периодични издания от средата на XIX в. бяха прегледани и вкарани в обръщение в дисертацията. Към тях трябва да се добавят и

някои важни руски, френски и английски печатни органи от разглеждания период.

Не на последно място са публикуваните извори по предмета на изследването. Трябва да се започне с публикуваните обширни спомени на Михаил Чайковски, писани в края на живота му – след 1876 г. Те са публикувани частично за първи път на руски език през 1883 г., както и през периода 1891 – 1893 г. в ежемесечното руско списание „Киевская старина“. Няколко години по-късно започват отново редовно да се публикуват, но този път в сп. „Русская старина“, където са обнародвани в своята цялост в годините 1895 – 1904. Малка част от спомените на полския ренегат излизат и на полски език през 1898 г.

Макар и полезен извор, едно историческо изследване не може да се опира само на мемоарната книжнина, която често изкривява или изопачава истината. Тази констатация се потвърждава и в нашия случай. Детайлното използване на мемоарите на Чайка и засичането им с поне два други източника показва, че макар и много точни от хронологична и фактологична страна, редица събития, моменти и случки са преувеличени и преекспонирани от страна на автора им. Други неудобни епизоди са или пропуснати, или поставени в измислен апологичен наратив, за да звучат добре за личността на самия Чайковски.

Военните спомени на Садък паша за Кримската война, запазени в ръкопис в Краков, са издадени през 1962 г. от полския библиотекар и архивист Юзеф Фиялек. Те са ценен фактологичен източник за участието на Мехмед Садък и казак алая в Източната война и политическата ситуация по това време, като са почти лишени от романтичните преувеличения, характерни за другите му спомени. Ю. Фиялек публикува и важни спомени на Адам Чайковски, големия син на Чайка, за охранителните дейности на казак алая по гръцката граница през 1858 – 1862 г. Също така произведенията на полския атаман, повечето с биографичен характер, дават ценни данни за изследваната тема. Редица публикувани архивни

документи от и за Чайковски и казак алая също бяха използвани обширно и дообогатиха разработката.

II. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Първа глава: Възход на политическата сцена

Първа глава се фокусира върху личността на Чайковски и неговата политическа еволюция на международен фон. Проследена е генеалогията на полския шляхтич, семейната среда и атмосферата, в която израства, както и младежките му години. Всичко това оказва ключово значение за формирането на неговите романтични, често нереални, и „казашки“ разбирания. Средноблагородническият произход на Чайковски и по двете му линии го поставя в едно привилегировано положение, тъй като неговите предци са заможни, добре интегрирани в местната власт в рамките на Руската империя и със силно влияние в цялата област Волиния, която по-рано е част от Полско-литовското княжество. В онзи момент местните дворяни в бившите полски земи все още се ползват с голяма самостоятелност и отговарят за регионалното управление. Така, едва навършил пълнолетие, Чайка започва активно да навлиза в средите на местната шляхта. Няколко години по-късно, като единствен мъжки наследник, у младия поляк се съсредоточават няколко наследствени имения, земи, гори и дори стъкларски завод, които го правят не просто материално осигурен, но и влиятелен. Дворянската идилия на Чайковски приключва, когато от Волиния се включва в избухналото полско Ноемврийско въстание през 1830 – 1831 г. Въстанието бива потушено, а Чайка се оказва политически емигрант в Австрия и по-късно Франция, като всичките му имения и собственост са конфискувани от Петербург.

Следват няколко години на трудности, в които полякът се свързва с един от полските емигрантски лагери и посяга за първи път към перото. През 1835 г. Чайковски се установява за постоянно във френската столица Париж с влошено материално положение. Благодарение на влиятелен покровител, Чайка започва да публикува първите си повести и да сътрудничи на редица именити френски периодични издания. Това бързо го прави финансово независим, популярен и установява контакти с редица известни журналистически и политически фактори в Париж. В този период полякът се приближава и започва активно да сътрудничи на консервативно-монархическия емигрантски лагер на княз Адам Чарториски – Отел Ламбер. Използвайки своята популярност, Чайка става един от водещите сътрудници на Отел Ламбер.

В периода 1834 – 1836 г. интереса към полския национален въпрос от правителствата на Франция и Великобритания отслабва значително. Краят на Египетската криза от 1831–1833 г. и новите геополитически реалии на Изток допълват променената обстановка. Всичко това кара Адам Чарториски, разочарован от политиката на западните империи, да преформатира политиката на най-влиятелния емигрантски лагер Отел Ламбер в друга посока. А именно – сближаване с Османската империя, която се очертава средоточие на геополитически сблъсък по Източния въпрос. Осъзнавайки, че решаването на полския въпрос по политико-дипломатически начин в международен контекст няма успех, новата политическа концепция включва решаването на полския национален въпрос в рамките на един голям въоръжен конфликт (голяма война) срещу Руската империя от една страна и Великобритания и Франция от друга. Изходът от втората Египетска криза от 1839 – 1841 г. и нейния завършек с колективните Лондонски конвенции от юли 1840 г. и 1841 г. отново създават нова геополитическа конфигурация на Изток. Руската империя успява да противопостави и раздели Франция и Великобритания в източната им политика, но затова плаща с отказ от изгодния за нея Ункяр-

Искелесийски договор от 1833 г. Това води до приближаване на политиката на Великобритания към Руската империя и почти изхвърлянето на Франция от Леванта, което е най-изгодно за Лондон. Новите реалии водят до две съществени размествания в политиката на Отел Ламбер. Първо, въпреки добрите контакти във Великобритания и съпадението на политиките на лагера на Чарториски и Лондон за интегритет на Османската империя, Отел Ламбер естествено се преориентира към още по-тясно сътрудничество с Франция на Балканите. Второ, вследствие на геополитически размествания, фокусът на Отел Ламбер изцяло се обръща към балканските провинции на падишаха за активни френско-полски антируски акции на Изток.

Насред тази атмосфера Чайковски пристига в Цариград с френски паспорт и френско покровителство. Полският агент е снабден със специални препоръчителни писма лично от Гизо и бързо установява контакти с френските дипломати и католически ордени. Така в самия край на 1841 г., Отел Ламбер създава тъй наречената *Източна агенция* със седалище Истанбул, а Чайка става главен агент и неин ръководител. Източната агенция, с възлова резиденция Истанбул, ще работи по новото основно направление на Отел Ламбер и френските геополитически интереси – славяните в Османската империя. Една от целите е създаване на независим славянски център на Балканите под османски сюзеренитет и намаляване на руското влияние върху подвластното християнско население. Проектът за създаването на постоянна полска агенция в Цариград е съгласуван детайлно от Отел Ламбер с Франция и френската концепция за външна политика на Франсоа Гизо. Така, с финансовата и политическата помощ на Франция, се създава полската Източна агенция. Агенцията в същината си представлява полски агентурен център (мрежа), която трябва да се съобразява с принципите на френската външна политика на Балканите.

В следващите девет години в Османската империя като главен агент, Чайка ръководи мрежата на Източната агенция в европейската част на Османската империя, с представители в редица държави, участвайки в много политически акции и оказвайки влияние сред християнското население на Балканите. Разбира се дейността на Източната агенция и нейния главен агент са неотлъчно следени от руските дипломатически служби и висша тайна полиция. Макар и като проводник на чужди геополитически интереси, насочени срещу Руската империя, главният агент Чайка развива широкомащабна дейност в Османската империя за фактически неофициален представител на Изток. Много голяма част от инициативите и действията на Източната агенция в този период стават реалност и произхождат именно от самоинициативността на поляка. Чайковски постига нещо забележително за фактически неофициален представител в Османската империя, защото извоюва уважението и признанието на Високата порта.

2. Втора глава: Мехмед Садък и неговият казак алай

Вследствие на отслабването на дейността на Източната агенция в Цариград и неактуалността на балканската концепция на Отел Ламбер след силното сближаване на Франция и Великобритания с Османската империя, ситуацията за Чайковски като главен агент рязко се променя. Трябва да се отбележи, че той също прагматично постепенно оставя славянофилството си на заден план, за да даде път на туркофилството в унисон с геополитическите течения. Повратен момент се явява избухването на Унгарската революция от 1848 – 1849 г. и възникналият емигрантски въпрос. Така под натиска на Руската и Австрийската империи, Франция отстъпва и оттегля покровителството си над Чайковски и другите полски агенти на Босфора. Без да има перспектива обратно в Париж, Чайковски

прагматично приема предложението на Високата порта и намира покровителство като поданик на султана, като приема исляма и името Мехмед Садък ефенди. От самото начало полският ренегат бързо възприема новата си роля. Веднага след помохамеданчването той започва да се подписва с новото си име и гордо да се представя за „мюсюлманин“. Също така възхвалява мощта, бъдещето на Османската империя и новия си покровител – султана. В изобилната си кореспонденция с официални лица, приятели, политически агенти и колеги новият конвертит горещо защитава своята нова съдба и име, поправяйки всеки, който се обръща към него в писмата със старото му име или религия.

Мехмед Садък се оказва в една особена ситуация. Придобил ценен политически опит и отлични контакти с Високата порта в своя почти 10-годишен престой като главен агент на Изток, полякът е привлечен на служба от османското правителство. По това време в Османската империя протичат силни модернизационни процеси във всички сфери на обществото, подкрепяни и налагани от Великобритания и Франция, които целят, освен всичко друго, запазването на интегритета на империята чрез подобряване на живота на християните и успокояване на националните движения на Балканите. В началото на 50-те години на XIX в. международната обстановка е все още напрегната след отгласа от решаването на емигрантския въпрос, възникнал с Унгарската революция. По това време Османската империя вече няма сериозна международно-политическа позиция и субектност, както в предишни периоди. Станала известна с названието си *„болният човек на Европа“*, който прочее още доста щял да боледува, империята на султана е сцена на битка за влияния между Франция, Великобритания, Австрия и Русия. Все по-усилващото се влияние на Париж и Лондон на Изток и завладяването на повече пазари поставя Петербург в твърде неизгодно положение. Отново се потвърждава тенденцията, че всеки път, когато в Европа утихнат революционните

урагани и брожения, на повърхността веднага се появява вечният „Източен въпрос“.

Задълбочаването на Източния въпрос и избухването на Кримската война през 1853 г. създават на Мехмед Садък нужните предпоставки и най-вече импулс, които му отварят прозорец от възможности в Османската империя. Още на следващия ден след обявяването на Кримската война от Османската империя Садък ефенди внася меморандум до Високата порта, с който предлага създаването на редовни полкове от местното „казашко“ население в Северна Добруджа и християнските поданици на султана. Меморандумът предвижда те да се командват от полски офицерски състав и трябва да носят удобното име *османски казаци*. Меморандумът е одобрен, Садък е назначен за *мирмиран паша* и поема организирането и командването на християнските османски полкове, които стават известни и като казак алай. Комплектуването на ескадроните се извършва бързо, като са набирани единствено доброволци. Немалко помилвани български разбойници също влизат в първоначалното рекрутиране. „Казашкият“ характер на практика липсва, като основните компоненти на новата военна част са два – полският и българският. Етническият състав на казак алая е твърде разнороден, но основен е славянският. Основната част от него е формирана от българи, както и от сърби, румънци, бошнаци, цигани, арменци, малко руси, няколко евреи и др. Така в началото около 1/3 са българи. Офицерският и подофицерският състав в полка се състои почти изключително от поляци. В своето развитие постепенно и другите славяни също ще започнат да се издигат до подофицерския състав, като тогава дори българите ще заемат значителна част.

Казак алайт и неговият командир Садък паша се отличават в Добруджанския театър на Кримската война. Новата християнска войска е приемана навсякъде из Румелия с възхищение от подвластното християнско население, като в същото време предизвиква ненавист и уплаха сред мюсюлманските управители и жители по градове и села.

Гръцките и арменските компактни групи също негодуват относно съществуването на тази османска военна част, заклеявайки своите единовеци и доброволци като предатели.

Трябва да се подчертае, че решението за създаването и съществуването на казак алая е обусловено най-вече от политически и в много малка степен от военни съображения. Единият от факторите са протичащите Танзиматски реформи в Османската империя, докато другият е борбата за влияние на Изток сред големите европейски фактори. По такъв начин казак алаят продължава успешно своя живот след Кримската война не само с османска, но най-вече с активна британска поддръжка, обусловена от противоборството и противоречията между Руската и Британската империя на Изток след войната. Поради своя характер и командир, съществуването на казак алая има антируски характер – подкопава позициите на Петербург на Балканите и особено влиянието на руската страна върху християнските поданици на султана. Така съществуването на полка в този период е разгледано на фона на геополитическия триъгълник Петербург – Лондон – Истанбул. Автентичните документи ясно показват, например, че и трите империи от този триъгълник имат тайни агенти офицери от християнския полк, които шпионират за тях.

След края на Източната война, от 1858 до 1865 г. казак алаят изпълнява охранителни и други дейности из Епир, Тесалия и Македония – по горещата гръцка и черногорска граница. Донякъде физически „изолирани“ от ареала на централна Румелия поради натиск от Виена и Петербург, християнските османски полкове и техният командир се оказват наред засилващото се противоборство между Великобритания и Русия, полските емигрантски интриги и Османската империя. Полското Януарско въстание от 1863 – 1864 г. нанася тежък удар на казак алая, когато голяма част от полския команден състав, а и не само, напуска, за да се включи в новото въстание. В тези тежки мигове местното християнско население в лицето на българите спасяват военната част от разпад. Същевременно от

средата на 60-те години с постепенната промяна на политиката и разместванията във високите етажи на османската политика започват и първите опити християнският характер на казак алая да се премахне – т.е. той да се „потурчи“. В периода 1867 – 1868 г. казак алая взема участие против българското четническо движение в района на централния Подбалкан. Междувременно постепенното засилване на руското влияние на Босфора към края на 60-те години на XIX в. усилва процесите на съпротива срещу съществуването на християнската войска, в Портата и извън нея, и неизбежното се случва през 1870 г., когато започва „потурчването“ на полка. Садък паша излиза в оставка, а османската столица вече става не особено привлекателно и перспективно място за него.

3. Трета глава: Залез и отшелничество

След оставката и пенсионирането на Садък паша, той отново се озовава в нелека ситуация. Краят на Френско-пруската война от 1870 – 1871 г. заедно със засилването на руското влияние и дипломация носят нови геополитически размествания из Европа. В османската столица консервативните кръгове и интелектуалното течение на „новите османи“ окончателно вземат връх и променят политиката на Високата порта. Полският и изобщо славянският политически фактор на Босфора е елиминиран. Никак не е чудно, че в тази безперспективна в личен и професионален план обстановка полският ренегат отново прагматично обръща поглед към силните на деня. Или, може би, към единствения възможен „изход“ – Руската империя – в лицето на посланик ген. Н. Игнатиев. Така от 1871 г. Чайковски започва продължителна и задълбочена кореспонденция лично с руския посланик в Истанбул ген. Николай Игнатиев. В продължение на една година бившият полски агент и генерал предава значителна по обем информация под формата на писма и доклади

за съществуването и дейността на казак алая, за полската емиграция на Изток, за християнските поданици на султана на Балканите, детайли от кулоарите на османската политика на високо ниво и още много други ценни данни. В своя стремеж да се „изкупи” полският атаман дава не само горепосочената ценна информация, но в някои случаи пише и проекти как руското правителство може да използва полската емиграция за своите цели.

В крайна сметка през септември 1872 г. руският император одобрява изпратената по-рано молба за помилване от полския ренегат и бивш главен агент на Отел Ламбер, а през ноември месец руските власти с активната намеса на Игнатиев окончателно разрешават завръщането на Михаил Чайковски в пределите на Руската империя, като се предвижда той да се установи в Киев.

Завръщайки се близо до родните места, Чайковски се оказва не само изолиран от поляци и руснаци, но и стриктно наблюдаван от Трето отделение. Предаването на ценни политически и военни записки, както и спомени, към руските власти не спира. Полякът отново се нарича Чайка Чайковски и дори приема православната вяра. В последна сметка руското правителство решава да купи имение на Чайка на стойност 10 000 рубли, като жест на добра воля към поляка, резултат от неговата „успешна дейност в тяхна полза”. На практика обаче Петербург решава окончателно въпроса с „уседналостта” на полския дворянин, като го закрепостява в избран от правителството регион. Всичко това показва, че до самия си край Михаил Чайковски не успява да си осигури доверието на руските власти и никога няма да живее сред преобладаващо полско население. Въпреки всички свои старания и изпратени данни и анализи, през оставащите 10 години до края на живота си той ще бъде под тайно наблюдение от Трето отделение, а цялата му кореспонденция и контакти ще продължат да бъдат стриктно контролирани. След тежки години на материални лишения, на 18 януари

1886 г., 81-годишният Михаил Чайковски – Садък паша слага край на живота си.

Подир напускането на Мехмед Садък паша през август 1870 г., османското правителство започва да турцизира казак алая с бързи темпове. Както може да се очаква, официалният език става турският, като Портата изпраща и съвсем нови офицери във военната част – турци – които нито говорят, нито разбират полски, руски или български език. С премахването на полския команден състав казак алаят вече придобива съвсем друг облик. В потурчения полк след 1872 г. полският елемент на практика изчезва, а българският (изобщо християнският), макар и основен, постепенно започва да намалява в следващите години. Интересно е да се отбележи, че турцизирането не успява да премахне именития оркестър към казак алая, който продължава да свири на чисто християнски празници и събития.

След потушаването на Старозагорското въстание от 1875 г. казак алаят е изпратен в района, за да пази реда и спокойствието. По време на Априлското въстание и Руско-турската Освободителна война полкът отново е изпратен да вземе участие. В този период много от българите дезертират или направо се присъединяват към народното движение и опълчение. През месец октомври 1877 г. казак алаят е окончателно разбит от руската армия при боевете край Телиш и Горни Дъбник. Така останките от разпръснатия османски казашки полк са присъединени към други формирования и той престава да съществува под това име като военна единица в османската армия.

В същото време както при Априлското въстание, така и в Опълчението се включват немалко българи с ценен военен опит, служили през годините в християнските полкове. Могат да се посочат няколко конкретни примера. Чауш Юрдан Влаха от Сливен, вероятно служил в музикалната рота, е доброволец на Шипка и в битката при Шейново изсвирва турския сигнал за отстъпление, което дава резултат и спасява хора. Един от малкото български офицери от казашките полкове, Георги

Костов от Пирот, пък дезертира през 1876 г. и участва тогава с други българи-казаки в четата на Хр. Македонски, а после също става опълченец в Първа дружина. По време на сраженията Георги Костов успява да унищожи османско оръдие, но по-късно бива убит. Друг любопитен момент, в самия край на 1877 г., се разиграва в битката при София. Част от разбитите казашки формирования биват настанени в хановете на бъдещата българска столица. Измежду тях, калоферецът и ветеран от полка Димо Фудулов изоставя военната си част и със своите активни действия предотвратява безредици и палежи от развилняла и оттегляща се малка османска част, съставена изцяло от албанци. За тези си храбри действия след Освобождението кметът на София му подарява къща.

След Руско-турската Освободителна война на бял свят остава единствено част от втори драгунски полк, който след 1865 г. е изпратен в Бейрут като християнска османска военна част, за да пази мира в тази гореща зона. Със сигурност може да се допусне, че поне до 1875 – 1876 г. в Бейрут и околностите му служат българи като част от драгунския полк. Последното заключение е следствие от обстоятелството за изпращаните подкрепления към Сирия, състояло се през 1869 г., когато са изпратени около 150 българи доброволци. Твърде вероятно е и след изтичането на задължителния 5-годишен срок на военна служба част от българите да продължават службата си в Леванта. През 1882 г. полският команден състав в драгунския полк изглежда е намален, а самата военна част от своя страна официално престава да съществува седем години по-късно – в 1889 г. Тогава драгунският полк е преименуван от османските власти на *25-и османски кавалерийски полк* и е зачислен към Пети корпус на османската армия. В този момент последната отломка от създадения през 1853 г. казак алай престава да съществува.

4. Заключение

Проследяването на военнополитическата активност на Михаил Чайковски – Садък паша след 1831 г. и влиянието на неговия казак алай през втората половина на деветнадесетото столетие в една динамична геополитическа обстановка открито ясно следата, която те оставят в историческите пластове на Югоизточна Европа. Самата личност на Чайковски е изтъкана от редица противоречия, авантюризм, известна доза грандомания и графомания, както и често нереален романтизъм. Като се започне от неговите ранни години, семейна среда и особено произход, които като триединство впитат така нареченото „казачество“ и романтизъм в личността му, през целия си живот той ще се опира поне частично на едното или на другото.

Въпреки различните мнения и оценки на редица изследователи, в дисертацията се открие ясно политическият и идеен прагматизъм на Михаил Чайковски. Зад това обстоятелство се крие умението му да се ориентира изключително добре в международната обстановка и геополитическите течения, от които да се възползва за своята кариера. От „искрено“ приетото славянофилство на Чарториски и лагера Отел Ламбер през 40-те години, използвано от френско-полските инициативи на Изток, до „искрено“ приетото туркофилство от Чайка през 50-те и 60-те години, използвано от британско-османските инициативи на Босфора, и обратно към „искреното“ полско-руско славянофилство през 70-те и 80-те години. При всеки от случаите, в които Чайковски променя коренно политическите си възгледи и приема нова „водеща“ личност в своя живот, той използва един и същи конструкт – как „искрено обича и приема“ тази нова личност. Независимо дали това е ръководителят на Отел Ламбер „кралят без корона“ княз Адам Чарториски, османският султан Абдул Меджид или руският император Александър II. Именно в тази връзка трябва да се разглеждат и конверсиите на полския ренегат – роден и израснал като практикуващ

католик, приел мюсюлманската вяра в безперспективен момент, за да завърши живота си като православен християнин близо до родните места, помилван от Руската империя, срещу която е действал почти цял живот.

Могат да се фиксират два своеобразни върха в този най-активен период за полския ренегат. Първият, чисто политически, е в средата на 40-те години, като главен агент и ръководител на цариградската Източна агенция. Макар и като проводник на чужди геополитически интереси, насочени срещу Руската империя, главният агент Чайка развива широкомащабна дейност в Османската империя за фактически неофициален представител на Изток. Много голяма част от инициативите и действията на Източната агенция в този период стават реалност и произхождат именно от самоинициативността на поляка. Важна част в този период се явява неговото своего рода „бяло петно“ – Добруджа и нейните „казаци“. Нереалистичните и грандомански романтични фикции непрекъснато насочват главния агент към редица неуспешни акции сред така желаните от него „казашки“ компактни населения от староверци в тази част на Румелия. Тук неговият „казашки романтизъм“ от детството и въображението му несъмнено се сблъскват с реалността, че няма как „начело на добруджанските (или малоазийските) „казаци“ да влезе и да освободи Полша.“ Извън това бяло петно, трябва да се подчертае, че Чайка има изключително точни и задълбочени наблюдения върху политическото и социалното положение на християнските поданици на султана и ситуацията из Румелия. Несъмнено от тези наблюдения се ползват и френските, и британските, и османските власти.

Вторият връх, военнополитически, е в средата на 50-те години до началото на 60-те години, вече като Мехмед Садък паша – създател и главнокомандващ християнските османски полкове. При намирането на покровителство като поданик на султана след приемането му на исляма в края на 1850 г., Мехмед Садък се оказва в една особена ситуация. Придобил ценен политически опит и отлични контакти с Високата порта в своя почти

10-годишен престой като главен агент на Изток, полякът е привлечен на служба от османското правителство. По това време в Османската империя протичат силни модернизационни процеси във всички сфери на обществото, подкрепяни и налагани от Великобритания и Франция, които целят, освен всичко друго, запазването на интегритета на империята чрез подобряване на живота на християните и успокояване на националните движения на Балканите. Задълбочаването на Източния въпрос и избухването на Кримската война през 1853 г. създават на Мехмед Садък нужните предпоставки и най-вече импулс, които му отварят прозорец от възможности в Османската империя. Чрез създаването и оглавяването на християнските казашки полкове в края на 1853 и началото на 1854 г., Садък паша става *de facto* проводник на модернизационните процеси във военнополитическата тъкан на Балканите.

В своето почти 24-годишно съществуване казак алаят оставя особена следа във военната, социалната и дори народно-фолклорната сфера из Румелия. Изясни се безспорно, че двата основни съставни елемента в казак алая са поляците и българите. Първите – като команден офицерски и подофицерски състав, а вторите – като войници. Християнската войска през годините действа на голям географски ареал – от Адриатическо до Черно море, от Косово поле до Леванта. Въпреки това основната активност на военната част се осъществява в Румелия – или в широките граници на българската народност – Тракия, България и Македония. Затова не е чудно, че събраните данни за местата, от които са рекрутирани доброволци в цяла Румелия, попадат почти изцяло в днешната територия на България. Локализираните са с абсолютна сигурност 36 селища и техните околности в Румелия, където се извършва наборът на доброволци. Общата численост на казак алая през годините варира между 500–600 и 1600 души, като последното се явява и горна граница. Ако първоначално българите съставляват около 1/3 от общата численост на християнските полкове, то през следващите години това съотношение ще се увеличава. В началото на

60-те години българският елемент е 1/2, а към края на същото десетилетие вече надхвърля 2/3. В най-трудните моменти, когато поляците дезертират или напускат, българските доброволци спасяват казак алая от разпад, заедно с неговия командир.

Буквално стотици българи ще преминат през 5-годишната служба в османските християнски полкове, за да придобият ценен опит. Една екстраполация на събраните количествени данни, при това в дори по-песимистичен вариант, показва, че най-малко 1300–1400 българи са преминали на служба в казак алая в периода 1853 – 1877 г. Немалка част от тези военнообразовани българи със своя опит ще се прелеят в българското националноосвободително движение и ще имат важна роля в кулминацията на борбата за свобода – Априлското въстание и Руско-турската Освободителна война.

Преминалите през задължителната 5-годишна османска служба християнски поданици получават официален уволнителен билет от властите. По-важното в случая е, че те вече се смятат за *свободни поданици* на султана и биват освободени от редица правителствени и обществени данъци, измежду които, например, е данъкът за военна повинност *бедел-и аскери, ангария* и др. Освен това записването в редиците на казак алая спира всяко углавно преследване. Има открити случаи на българи, които след извършено убийство над мюсюлманин или друго провинение веднага се записват в християнските части. Десетки заловени и дори осъдени българи разбойници са помилвани през годините, за да влязат в редиците на алая.

Не бива да се пропускат обаче и някои неприятни епизоди от съществуването на славянските части, в които българи се бият срещу българи. Дали това ще бъде в Дунавската кампания на Кримската война, когато в някои моменти християни се озовават срещу християни на бойното поле, или пък в Стара планина, когато част от казак алая е изпратен да посрещне българските четници през 1867 – 1868 г., или да участва пряко или косвено в потушаването на Старозагорското и

Априлското въстание. Също така важен момент в дейността на казак алая е дискриминиращото отношение на полския команден състав към българите до средата на 60-те години, при което на практика на българите не им се позволява да израстват свободно, макар и заслужено, до подофицерски и офицерски чинове. Настъпилите брожения и смутове карат Мехмед Садък да отвори подофицерска школа в Цариград, заимствайки програмата на френската школа „Сен Сир“. Тази офицерска школа ще се завърши от десетки българи. В края на 60-те години, когато започват процесите на разпад в казашкото тяло, са разкрити някои случаи, в които полски войници умишлено правят зулуми или ограбват българи.

В последна сметка се открие изводът, че самото съществуване на казак алая в европейската част на Османската империя има повече положителен, отколкото отрицателен характер за християнските поданици в империята. Неслучайно немюсюлманските поданици на султана наричат казак алая „нашата войска“. Посрещани навсякъде радушно и с възхищение от своите събрата, видят на възседналите бойни коне християни, въоръжени със саби, пушки и пики, облечени в прекрасни парадни униформи, предизвиква редица промени в социално-икономическия слой в градовете и селата из Румелия. Присъствието на казак алая в даден град не само носи спокойствие и повдига духа на раята, но и самите войници и офицери покровителстват онеправданите християнски поданици – както в ежедневието, така и в религиозния живот. По този повод немало християни, включително българи, достигат до подофицерски и офицерски чинове, което им дава дори по-голямо самочувствие и влияние. В същото време, още от самото начало мюсюлманите, а и гърците и арменците, са настроени силно негативно към съществуването на християнската османска войска. Мюсюлманите ги възприемат като заплаха и действат против тях, защото се доказва, че всеки път казак алаят разрушава или променя наложените норми в дадено селище.

Важен фактор в съществуването на казашките полкове се явява и музикалното му отделение. Още след образуването на казак алая през 1853 г. се създава станалият по-късно именит музикален оркестър към военната част. През 60-те години военният оркестър на казаците е отделен в специален музикален ескадрон. От края на 50-те години на XIX в. оркестърът налага традиция да посещава и свири в православни и католически църкви, особено по християнски празници и други чисто български или изобщо християнски събития. Това оказва силен ефект върху структурите на ежедневието в балканската провинция на Османската империя. Българите и другите християнски поданици в славянските полкове, в официални парадни униформи, свирят и повдигат духа на своите единовеци във важни и съкровени мигове от тяхното битие. Така през периода от 1854 г. до около 1875 г. казашкият оркестър посещава буквално стотици православни и католически религиозни служби и празници. През 1870 г. музикалният ескадрон, заедно с немалка група български подофицери и войници от полка участват в тържественото четене на фермана за учредяването на Българската екзархия в Цариград.

Садък паша и неговите войници през годините често се явяват проводници на модернизационни елементи в социалната сфера там, където квартируват по-дълго време. В някои случаи, като например в Битоля, Сливен и Одрин, се налагат определени порядки за пръв път. Организирането на балове и обществени забави, задължително с участието на жени, даване на обяд или вечеря с първенците-християни на региона, въвеждане на „европейски“ тип разменени следобедни гостувания на чай или кафе, създаване на музикални и театрални трупи и оркестри, провеждане на образователни сказки и др. Всичко това остава в народната памет, фолклора и дори в топонимията в цяла Румелия дълбоки следи, някои от които съществуват и до днес.

III. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Настоящата дисертация е първото задълбочено изследване, разглеждащо създаването, дейността и влиянието на Михаил Чайковски – Садък паша и неговият казак алай в международен контекст и в геополитическия триъгълник – Британска империя, Руска империя, Османска империя.
2. Значителна част от изводите и фактологията в изследването са базирани на новоиздирени български, полски, украински, руски и британски архивни документи и артефакти. По този начин в научно обращение за първи път е въведен непознат първичен изворов материал, като това важи в най-голяма степен за руските и британските извори.
3. Попълнени са някои биографични празноти, имащи пряко отношение към идейно-политическото развитие на Чайковски, както и детайлно са проследени последните години от живота му обратно в Руската империя.
4. За пръв път в родната историография е направен обзор на полските емигрантски течения и са разяснени дейностите и концепциите на консервативно-монархическия лагер Отел Ламбер на Изток на фона на геополитическите размествания.
5. Установени и картографирани са 36 конкретни селища и региони из цяла Румелия, от които са набирани доброволци за казак алая.
6. Установена е точната численост, както и движенията (дислокациите) на казашкия османски полк в периода 1853 – 1870 г. В това число и приблизителният брой на българите, служили в казак алая от 1853 до 1877 г.
7. Публикуван е списък на командния състав на казашкия полк от 1857 г.
8. Публикуван е списък с установените българи, служили в казак алая.

IV. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. **Златанов, А.** Казак алаят на Садък паша — *Известия на института за исторически изследвания, Том XXXII. Полша и поляците в новата българска история (средата на XIX - средата на XX в.)*. София, 2015, с. 66–78.
2. **Златанов, А.** Непубликувани спомени за Михаил Чайковски – Садък паша — *Българите в Османската империя, XIX в. Понятия, структури, личности*. София, 2017, с. 107–133.
3. **Zlatanov, A.** Niepublikowane wspomnienia o Michała Czajkowskiego–Sadyka Paszy — *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej. Tom LIII, z. 2*. Warszawa, 2018, s. 111–130.
4. **Zlatanov, A.** Czajkowski's Christian Army of the Sultan, 1853–1870 — *Turkish Yoke or Pax Ottomana. The Reception of Ottoman Heritage in the Balkan History and Culture. Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne, Nr. 24 (1/2019)*. Kraków, pp. 45–57.
5. **Златанов, А.** Балканската политика на „Отел Ламбер” и установяването на Източната агенция в Цариград (1831 – 1842) — *История*, 2020, бр. 2 (под печат)